

Kollerup Hovedgård's levende fortidsminder

The medieval relic species at the manor Kollerup.

Key words: Medieval relic plants, the manor Kollerup, The Nordic Gene Bank, Jutland, Denmark.

Bernt Løjtnant*

Abstrakt

Der er ialt registreret 43 arter af middelalderlige reliktarter ved herregården Kollerup ved Hadsten i Østjylland. Kollerup er mindst 700 år gammel. De fleste af reliktarterne blev førhen anvendt som lægeplanter, prydplanter eller som køkkenurter. Adskillige af arterne er sjældne som reliktarter i Danmark, f.eks. Læge-Hjertespannd (*Leonurus cardiaca*), Balkan-Gemserod (*Doronicum orientale*), Italiensk Arum (*Arum italicum*), Bølgekrone Storkenæb (*Geranium phaeum*), Høst-Tidløs (*Colchicum autumnale*), Sødskærm (*Myrrhis odorata*) og Bleg Kongelys (*Verbascum lychnitis*). 22 af arterne er blevet indsamlet til Nordisk Genbank. Forfatteren har registreret reliktarter ved i alt 403 herregårde (hovedgårde) og Kollerup er en af de kulturbotanisk rigeste.

Abstract

43 species of medieval relic species are recognized at the manor Kollerup at Hadsten in eastern Jutland. Kollerup is at least 700 years old. Most of the species were in former times used as medical plants, ornamentals, and as vegetables. Several of the species are rare as relic species in Denmark, e. g. *Leonurus cardiaca*, *Doronicum orientale*, *Arum italicum*, *Geranium phaeum*, *Colchicum autumnale*, *Myrrhis odorata*, and *Verbascum lychnitis*. 22 of the relic species have been collected to The Nordic Gene Bank. 403 manors have been registered and Kollerup is one of the richest in very old garden escapes.

I alt 403 herregårde (hovedgårde) er registreret for levende fortidsminder. En af de kulturbotanisk rigeste er Kollerup Hovedgård, hvis historie kan føres tilbage til 1300-tallet.

Hovedbygningen, der er stærkt ombygget, består af et trefløjet anlæg, som står på et betydeligt voldsted, som delvist er omgivet af voldgrave.

Kollerup er beliggende ved den sydøstlige udkant af Hadsten umiddelbart øst for Lilleå. Gården ligger højt og meget smukt over Lilleådalene.

Der er ikke offentlig adgang til Kollerup.

Fig. 1. Kollerup Hovedgård. The manor Kollerup. 2008.

Usædvanligt mange relikter

Kollerup Hovedgård er undersøgt én gang først i maj (1996), én gang i juli (1997), én gang i august (2004) og én gang i september (2007). Ved disse 4 besøg er registreret i alt 43 reliktarter. Hermed er Kollerup den næstrigeste af de registrerede hovedgårde. Tirsbæk ved Vejle Fjord er den rigeste hovedgård med i alt 47 reliktarter. Men Tirsbæk er også registreret dobbelt så mange gange som Kollerup. 43 reliktarter er dog flere arter, end der er registreret ved 2 af Østjyllands fineste reliktplante-lokaliteter, nemlig Kalø Slotsruin og Bygholm Slotsruin, hvor der er registreret henholdsvis 26 og 25 reliktarter.

Bemærkelsesværdigt er også forekomsten af adskillige sjældne arter ved Kollerup: Læge-Hjertespand (*Leonurus cardiaca*), Balkan-Gemserod (*Doronicum orientale*), Italiensk Arum (*Arum italicum*), Bølgekronet Storkenæb (*Geranium phaeum*), Høst-Tidløs (*Colchicum autumnale*), Gærde-Kørvel (*Anthriscus caucalis*), Sødskærm (*Myrrhis odorata*) og Bleg Kongelys (*Verbascum lychnitis*). Den sidstnævnte art kendes ellers kun fra Vitskøl og Antvorskov klostre, hvor den står på ruinerne. Interessant er i det hele taget forekomsten af 4 Kongelys-arter ved Kollerup. Foruden Bleg Kongelys også Mørk Kongelys (*Verbascum nigrum*), Filtet Kongelys (*Verbascum thapsus*) og Uldbladet Kongelys (*Verbascum densiflorum*).

Ved voldgraven står "herregårdsplanten" Rød Hestehov (*Petasites hybridus*) i store bestande, således som det er typisk for meget gamle herregårde med voldgrave.

Kollerup er rig på lunde og på såvel træklædte som udyrkede, solåbne skrænter, hvor blandt andet Læge-Hjertespand står i antal. På samme måde er Natviol (*Hesperis matronalis*) almindelig på de løvtræklædte skrænter mod nord. De mange små og større udyrkede områder er en væsentlig baggrund for det rige reliktplanteflor.

De fleste af Kollerups levende fortidsminder er formentlig flere hundrede år gamle, og de arter, som i tabellen er mærket 1, 2 og 3, er sandsynligvis middelalderlige på stedet.

Som det fremgår af tabellen, var de fleste arter førhen lægeplanter eller pryplanter. Færre var køkkenurter eller trolddomsplanter og kun et fåtal var téplanter, farveplanter, duftplanter, frugttræer, giftplanter, kosmetikplanter, bifoderplanter, krydderurter, foderplanter, hallucinogene planter eller tekniske planter.

I forbindelse med Nordisk Génbanks indsamlinger af kulturplanter, er der hidtil indsamlet 22 prøver af reliktplanter fra Kollerup.

En af de kulturbotanisk rigeste lokaliteter

Kollerup Gods er en af de kulturbotanisk rigeste af de i alt 2460 middelalderlokaliteter, som forfatteren har undersøgt i perioden 1994-2009. Kun de største borge som Hammershus, Kalundborg og Vordingborg samt nogle herregårde, købstæder og landsbyer og enkelte fiskerlejer er lige så rige eller rigere.

Skønt mange lokaliteter er undersøgt, mangler endnu flere hovedgårde, møllegårde, præstegårde, kirker og ikke mindst landsbyer at blive undersøgt. Mange af disse lokaliteter er sikkert perler som Kollerup.

Idet meget gode, gode, ret gode og dårlige indikatorer på middelalderligt havebrug tildeles henholdsvis 3, 2, 1 og 0 point (se tabellen) opnår Kollerup en samlet pointsum på 34. Det betyder, at Kollerup er af international kulturbotanisk interesse.

Kollerups ejer, godsejer Pia Selchau-Mark, er orienteret om Kollerups usædvanligt mange levende fortidsminder – og hun er meget interesseret i at bevare dem.

Smukke og kulturbotanisk interessante staudebede

Ned mod Lilleåen står et flot staudebed op ad det stejle voldsted. Et langt og smalt staudebed syd for hovedbygningen er bemærkelsesværdigt ved omtrent udelukkende at rumme meget gamle staudearter som f. eks. Bølgekronet Storkenæb (*Geranium phaeum*), Eng-Storkenæb (*Geranium pratense*), Ægte Stormhat (*Aconitum napellus*), Fingerbøl (*Digitalis purpurea*), Judaspenge (*Lunaria annua*), Filtet Kongelys (*Verbascum thapsus*), Mørk Kongelys (*Verbascum nigrum*), Ensidig Klokke (*Campanula rapunculoides*), Løjtnantshjerte (*Dicentra spectabilis*), Stinkende Nyserod (*Helleborus foetidus*), Nikkende Fuglemælk

(*Ornithogalum nutans*), Alpe-Bispehue (*Epimedium alpinum*) og Marts-Viol (*Viola odorata*). Dette staudebed er sikkert meget gammelt. Enkelte nyere indplantede arter kunne eventuelt bortluges, således at bedet fremstår som et sjældent renæssancebed.

Fig. 2. Den sydvestvendte frugthave, hvis bund får lov til at vokse frit. Her står relikrtarterne Læge-Hjertespand (*Leonurus cardiaca*), Filtet Kongelys (*Verbascum thapsus*), Uldbladet Kongelys (*Verbascum densiflorum*), Mørk Kongelys (*Verbascum nigrum*), Tårnurt (*Turritis glabra*), Alm. Katost (*Malva sylvestris*), Rundbladet Katost (*Malva neglecta*), Svaleurt (*Chelidonium majus*) og Stor Hundepersille (*Aethusa cynapium* var. *gigantea*).

The old archard which is rich in medieval relic plants e. g . *Leonurus cardiaca*, *Verbascum thapsus*, *Verbascum densiflorum*, *Verbascum nigrum*, *Turritis glabra*, *Malva sylvestris*, *Malva neglecta*, *Chelidonium majus*, and *Aethusa cynapium* var. *gigantea*.

Tabel 1. Oversigt over de levende fortidsminder ved Kollerup Hovedgård. Arternes vigtigste anvendelser i gamle dage er angivet. Meget gode, gode, ret gode og dårlige indikatorer på middelalderligt havebrug er mærket henholdsvis 3, 2, 1 og 0.

Survey of the medieval relic plants at the very old manor Kollerup. The uses of the species in former times are indicated. Very good, good, fairly good, and poor indicators on medieval horticulture are marked 3, 2, 1 and 0.

Akeleje (*Aquilegia vulgaris*) - prydblante, lægeplante, trolddomsplante, snapseplante - 0.

Alm. Hyld (*Sambucus nigra*) - lægeplante, bærbusk, trolddomsplante, téplante, duftplante, vinplante, prydblante - 0.

Alm. Katost (*Malva sylvestris*) - lægeplante, køkkenurt, bifoderplante, veterinærplante - 1.

Bleg Kongelys (*Verbascum lychnitis*) - lægeplante, prydblante, téplante, kosmetikplante, farveplante - 3.

Butbladet Skræppe (*Rumex obtusifolius*) - trolddomsplante, lægeplante, køkkenurt - 0.

Balkan-Gemserod (*Doronicum orientale*) - prydblante - 0.

Bølgekrønet Storkenæb (*Geranium phaeum*) - prydblante - 2.

Dansk Ingefær (*Arum alpinum* ssp. *danicum*) - lægeplante, køkkenurt, trolddomsplante, krydderurt, prydblante - 2.

Døvnælde (*Lamium album*) - køkkenurt, farveplante, lægeplante, bifoderplante - 0.

Ensidig Klokke (*Campanula rapunculoides*) - køkkenurt, prydblante - 0.

Erantis (*Eranthis hyemalis*) - prydblante - 0.

Filtet Kongelys (*Verbascum thapsus*) - lægeplante, téplante, prydblante, kosmetikplante, bifoderplante, teknisk plante, farveplante - 3.

Fingerbøl (*Digitalis purpurea*) - prydblante, lægeplante - 0.

Foder-Kulsukker (*Symphytum x uplandicum*) - foderplante, lægeplante? - 0 (gammel!).

Guldnælde (*Lamium galeobdolon*) - prydblante, bifoderplante - 0.

Gærde-Kørvel (*Anthriscus caucalis*) - krydderurt, lægeplante - 0.

Hvid Anemone (*Anemone nemorosa*) - prydblante, lægeplante - 0.

Hæg (*Prunus padus*) - lægeplante, frugttræ, vinplante, prydblante - 0.

Høst-Tidløs (*Colchicum autumnale*) - prydblante, lægeplante, giftplante - 0.

Italiensk Arum (*Arum italicum*) - prydblante, lægeplante? - 0.

Judaspenge (*Lunaria annua*) - prydblante - 0.

Klokke-Skilla (*Scilla non-scripta*) - prydblante - 0.

Korn-Valmue (*Papaver rhoeas*) - lægeplante - 0.

Liden Burre (*Arctium minus*) - trolddomsplante, lægeplante, køkkenurt - 0.

Liljekonval (*Convallaria majalis*) - duftplante, prydblante, lægeplante - 1.

Læge-Hjertesvand (*Leonurus cardiaca*) - lægeplante - 3.

Læge-Jordrøg (*Fumaria officinalis*) - lægeplante, trolddomsplante, hallucinogen plante - 1

Matrem (*Tanacetum parthenium*) - prydblante, krydderurt, lægeplante - 0.

Mørk Kongelys (*Verbascum nigrum*) - lægeplante, téplante, prydblante, kosmetikplante, bifoderplante, farveplante - 0.

Natviol (*Hesperis matronalis*) - duftplante, prydblante, køkkenurt - 2.

Nikkende Fuglemælk (*Ornithogalum nutans*) - 1.

Perlehyacint (*Muscari botryoides*) - prydblante - 0.

Pinselilje (*Narcissus poeticus* var. *recurvus*) – duftplante, prydblade, lægeplante – 0.

Påskelilje (*Narcissus pseudonarcissus* var. *silvestris*) – duftplante, prydblade, lægeplante – 0.

Rundbladet Katost (*Malva neglecta*) – lægeplante, bifoderplante, køkkenurt – 2.

Rød Hestehov (*Petasites hybridus*) – lægeplante, bifoderplante, prydblade – 2.

Skov-Forglemmigej (*Myosotis sylvatica*) – prydblade – 0.

Stor Hundepersille (*Aethusa cynapium* var. *gigantea*) – lægeplante – 2.

Stor Nælde (*Urtica dioica*) – lægeplante, køkkenurt, trolddomsplante, farveplante, foderplante, teknisk plante – 0.

Svaleurt (*Chelidonium majus*) – lægeplante, hallucinogen plante, farveplante, trolddomsplante – 3.

Sødskaerm (*Myrrhis odorata*) – køkkenurt, lægeplante, krydderurt, snapseurt – 2.

Tårnurt (*Turritis glabra*) – køkkenurt – 1.

Vintergæk (*Galanthus nivalis*) – prydblade, lægeplante – 0.

Tak

Godsejer Pia Selchau-Mark takkes fordi vi måtte botanisere ved hendes gård. Stud. scient. Christina Løjtnant takkes for hjælp i forbindelse med registreringssarbejdet. Lærer Kim Elnef takkes for teknisk assistance.

* Løjtnant-Consult, Platanvej 61, 8930 Randers.

PS: Efter manuskriptets aflevering i 2007 er der registreret Citronmelisse (*Melissa officinalis*) som reliktpolante i frygthaven.